

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi : 14.11.2021

Kabul Tarihi: 31.12.2021

Article Type: Research article

Submitted: 14.11.2021

Accepted : 31.12.2021

Zülfü DAĞDEVİREN¹

IRAK'TA KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ VE KİMLİĞİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Öz: Bu alışmada, Irak'ta yaşayan Kürtlerin neden bağımsızlık konusunda ısrarcı oldukları hakkında bilgi sahibi olmak için Osmanlı Kürt Mirlikleri döneminden 2018 yılına kadar Kürt milliyetçiliğı ve kimliğinin tarihsel gelişimi, analiz edilmiştir. Kürt milliyetçiliğinin, Osmanlı döneminde ayrılıkçı bir hüviyete bürünmemesinin nedeni Kürtlerin güçlü İslami inanç yapısı ve halifeliğı birleştirici bir olgu olarak görmeleridir. Irak'ta Kürt milliyetçiliğinin güçlenmesine ivme kazandıran gelişmeler 1958 devrimi ile hızlanmıştır. KDP ile Baas Partisi'nin ulaşmak istediğı siyasal hedefler uzlaşılmaz aykırılıklar içermekteydi. Baas iktidarıyla birlikte 2003 yılına kadar sorunlarında temelini oluşturan krizler ortaya çıkmıştır. Bu dönemden sonra Kürt etnik hareketinin niteliğini büyük oranda ulusçuluk ideolojisiyle hareket eden KDP liderliğı belirlemiştir. Kürt milliyetçiliğinin yüzyıldan beri temel motivasyon hedefi özerklik, federalizm ve bağımsızlık çizgisinde bir süre izlemiştir.

Anahtar Kelimeler: Irak Kürdistan Bölgesi, Kürtler, Kimlik, Milliyetçilik.

Historical Development of Kurdish Nationalism and Identity in Iraq

Abstract: In this study, the historical development of Kurdish nationalism and identity from the period of the Ottoman Kurdish emirates until 2018, has been analyzed to understanding of why Kurds living in Iraq insist on independence.

¹ Dr., zulfudagdeviren@gmail.com, Orcid <https://orcid.org/0000-0002-5145-6097>.

The reason why Kurdish nationalism did not assume a separatist character in the Ottoman period is that the Kurds had a strong Islamic belief structure and saw the caliphate as a unifying phenomenon. The developments that accelerated the strengthening of nationalism in the Kurds started with the 1958 revolution. The KDP and the political goals of the Ba'ath party contained uncompromising contradictions. The underlying crises continued until 2003 with the Ba'ath government. After this period, the KDP leadership, acting with the ideology of nationalism, substantially determined the character of the Kurdish ethnic movement. The basic motivation of Kurdish nationalism has followed a process in line with autonomy, federalism, and independence for a century.

Key words: Kurdistan Region of Iraq, Kurds, Identity, Nationalism.

GİRİŞ

Günümüzün olaylarını anlamak için tarihin eğilimlerinin bulunup, birbirinden kopuk olgulardan sistematik bir bütünlüğe ulaşmak gerekir. Bu nedenle İKB'nin² özgün yapısının bütün olarak algılanabilmesi için tarihi bir altyapı gereklidir. Irak'ta yaşayan Kürtlerin kimlik ve milliyetçiliğinin tarihsel arka planının yeterince anlaşılabilmesi, Türkiye'nin bölgeyle ilgili yaklaşımını olumsuz etkilemektedir. Bu yanılmayı yaşamamak için çalışmada günümüzde Kürtlerin neden bağımsızlık konusunda ısrarcı oldukları hakkında derin bir bilgi sahibi olmak için Osmanlı idaresinde Kürt Mirlikleri döneminden 2018 yılına kadar Kürt milliyetçiliği ve kimliğinin gelişimi tarihsel perspektifle incelenmiştir.

Bölgenin Osmanlı egemenliğinde bulunduğu 1514-1918 yılları arasında genel anlamda sorunsuz bir dönem yaşanmıştır. Ortadoğu'da Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra siyasi sınırlar, toplumların kültürel ve tarihi yaşamışlıklarından farklı olarak o günün egemen güçleri olan İngiltere ve

² Uluslararası hukuk uyarınca, tanımlama hususu, Birleşmiş Milletler ve Irak makamlarınca belirlenmektedir. BM Güvenlik Konseyi, 30 Haziran 2003'te, Irak'ı egemen bir devlet ilan etmiştir. 15 Ekim 2005 tarihli Irak Anayasası'nın 117. maddesinde bölge "Kürdistan Bölgesi" olarak tanımlanmıştır. Devletler Diplomatik ilişkilerini bu anayasaya göre şekillendirdiğinden dolayı, çalışmada bölgenin adı 2005 yılından itibaren Irak Kürdistan Bölgesi (IKB), yönetim için ise Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi (IKBY) adı kullanılmıştır.

Fransa'nın çıkarları çerçevesinde oluşturulmuştur. Irak'ta bu mantıkla İngilizlerin desteğiyle Sünni Arapların denetiminde, monarşi sistemine dayalı bir devlet olarak kurulmuş ve Irak'ta bulunan Kürtler, Şii Araplara karşı Sünni Arapların yanında yer almaları planlanarak Irak yönetiminde bırakılmışlardır.³ Ancak Irak'taki Kürtler bu ulus inşa politikasını benimsemediği için şiddete varan anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Irak'ta Kürtler, 20. yüzyılın başından günümüze kadar merkezi hükümetlerin bu politikalarına karşı, Irak içinde kendilerine özgü bir yapılanma için mücadele etmiştir. 20. yüzyılın son çeyreğinde, Soğuk Savaş'ın son bulması, kuralları devletler tarafından inşa edilen uluslararası sistemin, değişmez olmadığını ortaya koymuştur.⁴ 1990'lardan itibaren kimlik, olgusal olarak önemli bir hale gelmiştir. Günümüzde oluşumları kimlik açısından okunmasında gerekliliği nedeniyle makalede, birbiriyle irtibatsızmış gibi kabul edilen olgular arasında bağlantı sağlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışmada, sosyal olguların oluşumunu inceleyen toplumsal ve tarihsel bir perspektif sunulmuştur.

IRAK'TAKİ KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİNİN TARİHİ KÖKENLERİ

16. yüzyılın başında Kürt aşiretlerinin bulunduğu coğrafya, Osmanlı ve Safevi devletlerinin çatışma alanı olmuştur.⁵ Yavuz Sultan Selim, Şii İran'a karşı Osmanlı yanında yer alan Kürtlere, 1514 yılında özerklik vermiştir. Bu özerklik 1844 Bedirhan ayaklanması ile son bulmuştur.⁶ Yavuz Sultan Selim döneminde Kürt Mirlikleri, içişlerinde bağımsız birimler olarak Osmanlı'ya bağlanmıştır.⁷ Mirliklerin Osmanlı'ya bağlanmalarının ardından bölge, devletin resmen tanıdığı Mir'ler tarafından, bir otonomi ile yönetilmiştir. Kürt Mirlikler düzeni korudukları, gerekli olduğunda asker sağladıkları, İran'a karşı sınır bölgelerini

³ Galbraith, P. (2007). *Irak'ın Sonu: Ulus Devletlerin Çöküşü mü?*. (Çev. İnceyan, M M). İstanbul: Doğan Kitap, 143

⁴ Karacasulu, N. (2012). Uluslararası İlişkilerde İnşacılık Yaklaşımları, *Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler-1, Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politika* içinde (109-126). Arı, T., Bursa: MKM Yayınları, 112-113.

⁵ Nikitine, B. (2010). *Kürtler*. (Çev. Uğurlu, N Karahan, Er ve Akkuş, H). İstanbul: Örgün Yayınevi, 344.

⁶ Dalar, M. (2016). *Tarihsel, Siyasal ve Hukuksal Perspektifiyle Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi*. Bursa: Aktüel Yayınları, 23.

⁷ Akgündüz, A. (1997). *Belgeler Gerçekleri Konuşuyor 4*. İstanbul: OSAV Yayınları, 39.

savundukları ve hepsinden önemlisi Osmanlı'nın hâkimiyetini kabul ettikleri için uzun bir dönem bu yapı devam etmiştir.⁸

Farklı etnik ve dini kimlikleri içinde barındıran Osmanlıda millet, etnik değil dini anlamda inşa edilmiştir. Müslüman nüfus, etnik kökenlerine bakılmaksızın, İslam Ümmetinin üyeleri olarak kabul edilmiştir.⁹ Osmanlı'daki millet sistemi çerçevesinde Müslüman olanlar Millet-i Hâkime, gayrimüslimler ise Millet-i Mahkûme adıyla sınıflandırılmıştır. Sistemde Müslüman olan halklar diğerlerine üstün sayılmıştır. Kürtler bu dönemde, kendilerini asli kurucu unsur olarak kabul ettikleri için Millet-i Hâkime içinde tanımlanmışlardır. Kürtler bu süreçte, halk tabanında İslam kimliğini içselleştirdikleri için Batılı anlamda milliyetçilik kavramına büyük ölçüde uzak durmuşlardır.

19. YÜZYILDA KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ

Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın iç işlerine karışma baskısı altında, merkezi otoriteyi güçlendirmek için idari reformlar yapmıştır. Bu merkezileşme çabaları, Kürtler tarafından meşru olarak kabul edilen, kurumsallaşmış Mirlik düzenini değiştirmiştir. Osmanlı, merkezden atadığı yöneticilerle bölgeyi yönetmeye başlamıştır. Mirlik düzeninin kaldırılmasıyla Kürt aşiretleri birbirleriyle çatışmalara başlamıştır. Bu dönemde otoriteleri aşiret sınırlarını aşan Şeyh'ler, Mirliklerden boşalan otoriteyi doldurmak üzere Kürtler arasında ön plana çıkmıştır.¹⁰

Şeyh'ler milliyetçilik hareketlerini dışlayan İslami öğretilerle yetişmelerine rağmen Kürtlerde milliyetçiliğin gelişmesine önemli katkıda bulunmuşlardır. Kürtler, Şeyh'lere sahip oldukları dini kimlikleri nedeniyle saygı duyuyorlardı. Şeyh'lerin ön planda olmasının önemli bir sebebi de aşiret liderlerinin bölgede değil genelde İstanbul'da yaşamalarıdır. Kürt milliyetçiliğinin erken bir dönemde ortaya çıkmasına karşın, ayrılıkçı milliyetçi akımlardan etkilenmemiş olmasının temel nedenlerinden ilki, Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkmasından itibaren, toplumsal tabana yayılmamış olmasıdır. İkincisi Kürt toplumsal

⁸ McDowall, D. (2004). *Modern Kürt Tarihi*. (Çev. Domaniç, N N). Ankara: Doruk Yayıncılık, 28.Ortadoğu'da diğer Kürt gruplar için Ayrıca bkz. Mehmet Çelik, "Tarihsel ve Demografik Bir Kritik: Lübnan'daki Kürtler". Tarih ve Gelecek Dergisi 5 (2019): 625.

⁹ Lewis, B. (1968). *The Emergence of Modern Turkey*. London: Oxford University Press, 329.

¹⁰ Yeğen, M. (1999). *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 14-16.

Zülfü Dağdeviren

Irak'ta Kürt Milliyetçiliği ve Kimliğinin Tarihsel Gelişimi

tabanının güçlü İslami inanç yapısı ve halifeliği birleştirici bir olgu olarak görmesidir.¹¹

Ortaya çıkan ilk Kürt siyasal hareketleri, modern milliyetçiliğin unsurlarından yoksun, aşiret çıkarlarına dayalı ve geniş bir özerklik kazanma amacı taşıyan siyasal hareketlerdir. Bu dönemde Kürt milliyetçiliğinin gelişimine Ermeni milliyetçiliğinin de önemli katkısı olmuştur. Kürt Mirliklerini kaldıran II. Mahmut'tan farklı olarak, II. Abdülhamit bölge insanını Ermeni Komitacılar'dan korumak için bölge aşiretlerini silahlandırılmış ve 1891 yılında Hamidiye Alay'larını kurmuştur.¹²

20. YÜZYILDA KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ

Modern milliyetçilik akımının Osmanlı topraklarında güçlendiği bu dönemde, Kürtler milliyetçilikle tekrar tanışmaya başlamıştır. Küçük çaplı aşiret temelli isyanlar çıksa da Kürt milliyetçiliği, bu dönemde Balkanlar'da oluşan ayrılıkçı bir milliyetçilik hüviyetine bürünmemiştir. Kürt milliyetçiliği bu dönemde "ön-milliyetçilik" olarak nitelenmiştir. Kürt örgütleri bu dönemde, kurulmuştur.¹³ Bu yeni dönemde Şeyh'ler ile Kürt milliyetçileri yeniden birbirlerini tanımaya başlamıştır. Düzenlenen toplantıların birçoğunda Kürt milliyetçiliğinin gelişimi ve gelecekteki konumlanması gibi düşünceler tartışılmıştır. Bu süreçte milliyetçilik fikirleri tarikatlarda daha fazla yaygınlaşmaya başlamıştır. Milliyetçilik düşüncesinin Şeyh'lerin desteğini kazanması, Kürt milliyetçiliği tarihinde farklı bir dönüm noktası olmuştur. Şeyh'lerin gözündeki ideal halife olan II. Abdülhamid'in tahttan indirildikten sonra ve Hamidiye Alay'larının İttihat ve Terakki Fırkası tarafından 1910 yılında kaldırılmasıyla, Şeyh'ler Osmanlı'dan uzaklaşmaya başlamıştır.¹⁴

¹¹ Dalar, *Tarihsel, Siyasal ve Hukuksal Perspektifiyle Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi*, 22.

¹² Dalar, *Tarihsel, Siyasal ve Hukuksal Perspektifiyle Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi*, 26. Ortadoğu ülkelerindeki örgütlenmeler, kabile veya bölgesellik anlayışı etrafında bir arada tutulan ve güçlü bürokratlar tarafından inşa edilen himaye ağlarıyla şekillenmiştir. Ayrıca bkz. Mehmet Çelik, "Lübnan'da Sivil Toplum Kültürü ve Kürt Örgütlenmeleri", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 40, s. 278.

¹³ Özoglu, H. (2005). *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*. İstanbul: Kitap Yayınları, 94.

¹⁴ Jwaideh, W. (2012). *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*. (Çev. Çekem, İ ve Duman A). İstanbul: İletişim Yayınları, 209.

Kürtler bu uzaklaşmaya rağmen, Halife Sultan V. Mehmed Reşat'ın korunması için yapılan cihad çağrısına riayet ederek, Birinci Dünya Savaşı'na katılmışlardır. Eskiden Hamidiye Alay'larına katılmış aşiretler tekrar silahlı birlikler oluşturmuştur. Savaş sürecinde Kürtlerin büyük bölümünün Halife'ye bağlılıkları nedeniyle büyük bir Kürt ayaklanması olmamıştır.¹⁵

1918 yılına kadar Irak'ta Kürlerin yoğun olarak yaşadığı bölge, Osmanlı Devleti sınırları içindeydi. 16 Mayıs 1916'da Kahire'de, İngiliz Mark Sykes ve Fransız Georges Picot arasında Osmanlıya ait bölge topraklarının, İngiltere ve Fransa arasında paylaşımını sağlayan Sykes-Picot anlaşması yapılmıştır. Anlaşma ile Akka-Kerkük hattının kuzeyi Fransa, güneyi ise İngiltere'ye verilmiştir. Musul kuzeyde kalmasına rağmen, yapılan bir başka anlaşmayla, İngiltere'ye bırakılan alana katılması kararlaştırılmıştır.¹⁶ Musul vilayeti, Mondros mütareke maddeleri gerekçe gösterilerek işgal edilmiştir.¹⁷

Birinci Dünya Savaşı ve Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı esnasında Irak'taki Kürtler Osmanlı Padişahı tarafından ilan edilen cihada çağrıya ve sonrasında Atatürk tarafından Müslümanları işgalden kurtarma çağrısına seferber olup destek vermeyi tercih etmişlerdir.¹⁸ Bu desteğin verilmesinde Millî Mücadelenin Türk-Kürt birliğiyle birlikte hilafeti savunuyor olması etkili olmuştur.¹⁹

1920 yılında, Mustafa Kemal'in öncülüğünde kabul edilen Misakı Millî ile Kürtlerin yaşadığı bölgelerde kurtarılacak topraklar olarak kabul edilmiş ve bölgenin yeni devlete bağlanmasına karar verilmiştir. Bu nedenle Kürtlerin büyük bir kısmı, Millî Mücadele hareketi içinde olmuştur.²⁰ Türkler ve Kürtler bu dönemde, aynı dine mensup halifelige bağlı ortak paydalarında buluşmuş

¹⁵ Bruinessen, M. V. (2013). *Kürdistan Üzerine Yazılar*. (Çev. Kafadar, L Somuncuoğlu, S Peker, B Turansal, H Kırac, N ve Keskiner L). İstanbul: İletişim Yayınları, 120.

¹⁶ Yeşilbursa, B. K. (2009). Geçmişten Günümüze Irak Meselesi. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(Özel Sayı-II), 1317.

¹⁷ Kirişçi, K. ve Wintrow, G. M. (1997). *Kürt Sorunu, Kökeni ve Gelişimi*. (Çev. Fethi, A). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 79-80.

¹⁸ Bruinessen, M. V. (2005). *Kürtlük, Türklük, Alevilik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*. (Çev. Yurdakul, H). İstanbul: İletişim Yayınları, 40.

¹⁹ Bozarıslan, H. (2003). Kürt Milliyetçiliği ve Kürt Hareketi (1898-2000), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4, Milliyetçilik* içinde (841-871). Bora, T ve Gültekingil, M., İstanbul: İletişim Yayınları, 847.

²⁰ Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, 360-361.

birlikte hareket etmişlerdir. Atatürk Millî Mücadele yıllarında, çoğulcu bir siyasal söylemle Türk kavramı yerine, Türkiye Ahalisi ve Türkiye Devleti, Anadolu ve Trakya'nın Müslüman Halkı, kavramları üzerine vurgu yapmıştır.²¹

Cumhuriyetin kuruluşuyla Türk milliyetçiliğinin kurumsallaşma belirtileri görülmeye başlanmış ve yerini "homojenleştirici-üniter" bir söyleme bırakmıştır.²² 3 Mart 1924'te halifeliğin kaldırılması da bu kanaati desteklemiştir.²³ Halifeliğin kaldırılmasıyla Türklerle Kürtlerin birlik olmasını sağlayan temel bağ kopmuştur. Bu dönemde milliyetçilik akımlarıyla ilgilenmeyen Kürtlerin, tercihlerini Irak'tan yana değil Türkiye'den yana kullanmalarının temel sebebi İslam ve Halifeye bağlı olmalarıydı.²⁴ Bu gelişme, Osmanlıyı güçlü kılan yöneticilerle ile Kürt halkı arasında bulunan Zımnî Sözleşmeyi ortadan kaldırmıştır.²⁵

Ankara Anlaşması ile Kerkük ve Musul'un İngiltere'ye bırakılması, vatan topraklarının düşmana teslim edilmesi olarak yorumlanmıştır.²⁶ Fakat Türkiye'nin, Ali Şefik El-Mısri (Özdemir Bey) aracılığıyla, Süleymaniye ve Revanduz'da İngiltere'ye karşı başlayan Şeyh Mahmut Berzenci liderliğindeki ayaklanmalara destek vermesi ve Ankara anlaşmasına kadar TBMM'de yapılan görüşmeler bu yorumun gerçeği yansıtmadığını göstermiştir.²⁷

1926'da çizilen sınırlar, Kürtlerin kültürel, ekonomik ve siyasal hareketinin belirleyici unsuru olmuştur. İngilizler Irak'ta bulunan Kürtlerin, Şii Araplara karşı Sünnî Arapların yanında yer alacaklarını düşünmüştür.²⁸

²¹ Dalar, *Tarihsel, Siyasal ve Hukuksal Perspektifiyle Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi*, 58-67.

²² Yıldız, A. (2004). *Ne Mutlu Türküm Diyebilene, Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 124.

²³ Bozarslan, H. (2006). *Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zımnî Sözleşmeden Ayaklanmaya (1919-1925), İmparatorluktan Cumhuriyete, Türkiye'de Etnik Çatışma* içinde (89-123). Zürcher, E J., İstanbul: İletişim Yayınları, 109.

²⁴ Kürkçüoğlu, Ö. (1978). *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, 309.

²⁵ Mardin, Ş. (2006). *Türk Modernleşmesi, Makaleler 4*. İstanbul: İletişim Yayınları, 106-120.

²⁶ Bozarslan, *Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zımnî Sözleşmeden Ayaklanmaya (1919-1925)*, 106-108.

²⁷ Uzgel, İ. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2001). Batı Avrupa'yla İlişkiler, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I*. İçinde (258-313). Oran, B., İstanbul: İletişim Yayınları, 260.

²⁸ Galbraith, *Irak'ın Sonu: Ulus Devletlerin Çöküşü mü?*, 143.

8 Ocak 1918 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri başkanı Woodrow Wilson'ın, ABD Kongresinde yaptığı konuşmada belirlediğı ve Wilson Prensipleri olarak bilinen ilkelerden, Self determinasyon (kendi kaderini tayin hakkı) ilkesi, Birinci Dünya Savaşı sonunda galip devletlerin işgal ettikleri ülkeleri kendi ülkelere dâhil etmeyi engelleyen ve halklarının kendi kaderlerini belirlemesine olanak vermiştir.²⁹

20. yüzyılda self determinasyon kavramı, halklar ile özdeşleştirilmiştir. Bu dönemde Kürtler self determinasyon çerçevesinde bir ulusu meydana getirdiklerini ispatlayabilmek için gayret sarf etmişlerdir. Aslında Irak'ta yaşayan Kürtler kendine has tarihi ve kültürel yapılarıyla uluslararası literatürde tanımlanan ve Wilson tarafından belirlenen standart ulus öğelerine sahiplerdi. Fakat bu dönemde Kürtler, milliyetçilik söylemlerini destekleyecek uluslararası etkili bir güce sahip değıllerdi.³⁰

Kürtler, Irak'ta 1926'dan günümüze kadar kendi kaderini tayin hakkı için mücadele etmişlerdir. Kürtler bu tarihten, Mustafa Barzani hareketine kadar bağımsız Kürdistan kurma düşüncesine sahiplerse de bu fikir bütüncül kimlik koruması ve kendi kendini yönetmeyi de içine alan halkçı bir temelden kaynaklanmamıştır. Başka bir söylemle liderlerin isteğı, Kürt kimliğinin korunmasından ziyade aşiret çıkarlarının korunması ve genişletilmesi olmuştur. Bu yaklaşım Kürtlerin tümünü harekete geçirecek Millî bir bütünlüşme fikrinin oluşmasını engellemiştir. Yine de bu dönemde bölgede meydana gelen hızlı değışmelere rağımen milliyetçi çizgi, mücadele gücünü tamamen bu yapıdan almıştır.³¹

Mustafa Barzani Kürt Özerk Bölge Yönetimi'nin kurulmasını ve Bağıdat hükümetinde bu bölgeyi yönetecek bir bakanlık benzeri yapının oluşturulmasını, Kürtçenin bölgede resmi dil olarak kabul edilmesini içeren taleplerini, Bağıdat yönetimine iletmiştir.³² Mustafa Barzani Kürtlerle ilgili talepleri kabul edilmeyince Ekim 1943'te bir ayaklanma başlatmış, ayaklanma Barzani güçlerinin ağır yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Barzaniler tek çıkış kapısı olan İran'daki Sovyet işgali altındaki Mahabad bölgesine göç etmiştir. İran'da Kadı Muhammed'in liderliğini yaptığı Mahabad bölgesinde bulunan Kürtler,

²⁹ Dalar, *Tarihsel, Siyasal ve Hukuksal Perspektifiyle Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi*, 33.

³⁰ Bruinessen, *Kürtlük, Türklük, Alevilik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*, 13.

³¹ Bruinessen, *Kürtlük, Türklük, Alevilik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*, 54-58.

³² Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, 449-450.

Zülfü Dağdeviren

Irak'ta Kürt Milliyetçiliği ve Kimliğinin Tarihsel Gelişimi

Sovyet desteğini alarak 22 Ocak 1946'da Mahabad Kürdistan Cumhuriyeti Devletini kurmuşlardır. Bölgede aşiret yapılanmalarındaki ilk organize kırılma, İran'da Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla meydana gelmiştir. Mustafa Barzani ve arkadaşları bu devletin askeri gücüne katılmıştır.³³

Irak Kürdistan Demokrat Partisi (IKDP) örgütlenmesini tamamlayarak Hevi (Umut), Soreş (Devrim) ve Rızgari (Kurtuluş) örgütleriyle de anlaşarak Bağdat'ta 16 Ağustos 1946'da gizlilik içinde ilk kongresini yapmış, başkanlığına ise Mustafa Barzani seçilmiştir.³⁴ Sovyet birliklerinin Mayıs 1946'da İran'dan çekilmesiyle, İran birlikleri 17 Aralık 1946'da Kürt bölgesine girip Mahabad Kürdistan Cumhuriyeti Devletini ortadan kaldırmıştır. Mustafa Barzani ise Irak'a geri dönmüş, 1947 yılında SSCB'ne giderek 1958 yılına kadar orada kalmıştır.³⁵ (Turgut, 2008: 250).

Irak'taki homojen ulus inşa etme sürecinde uygulanan baskı ve şiddetin denkleme dâhil ettiği en önemli aktörlerden biri KDP'dir. KDP Kürt milliyetçiliği söyleminden beslenerek büyümüştür. Aynı soydan gelen, ortak tarih, kültür, toprak, dil ve beraberlik duygusunu paylaşan, milliyetçilik bilincine sahip bir topluluğun, siyasallaşması halinde ulusçuluk söylemini kabullenmeleri diğer yapılanmalardan daha kolay olmaktadır.³⁶

Etnik bir milliyetçi hareketin niteliklerini genellikle etnik topluluğun toplumsal modernleşmişliği ve liderlik düzeyi belirler. Bu tür milliyetçi hareketlerin ulusçu duygularına ivme kazandıran, ulusçu ideolojiyle hareket edebilen bir lider öncülüğündeki güçlü yapılarıdır. Bunun sayesinde güçlü bir biz hissi oluşturulabilir, grubun sadakati aşiretten öte ulusa yoneltilebilir ve halkın iktidarı ancak böyle kurulabilir. Bu bağlamda Kürt hareketi KDP tarafından yönetildiği dönemde yaşanan sosyal ve ekonomik değişimler, Kürtlerin geleneksel aşirete dayalı toplum yapısında temel değişiklikler meydana getirmiştir.

Irak'ta Kürt milliyetçiliğinin güçlenmesine ivme kazandıran gelişmeler 1958 devrimi ile başlamıştır. Baas iktidarıyla birlikte, sorunlarında temelini oluşturan

³³ Hassanpour, A. (2005). *Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil: 1918-1985*. (Çev. Bingöl, İ ve Gündoğan, C). İstanbul: Avesta Yayınları, 4-5.

³⁴ Barzani, M. (2005). *BARZANİ ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi II*. (Çev. İnce, V). İstanbul: Doz Yayınları, 185-186.

³⁵ Turgut H. (2008). *Barzani Dosyası*. İstanbul: Doğan Kitap, 250.

³⁶ Bruinessen, *Kürtlük, Türklük, Alevilik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*, 44.

krizler ortaya çıkmıştır. Hızla yayılan Arap milliyetçiliğine karşı Kürtler, Molla Mustafa Barzani'nin liderliğinde örgütlenmiştir. 1959'da General Abdülkerim Kasım, Arap milliyetçilerin tepkilerini engellemek maksadıyla Kürtler üzerinde yaptırımlar uygulamaya başlamış, Kürtçe yayın yapan gazeteler yasaklanmış ve KDP yöneticileri tutuklanmıştır.³⁷ Bu yasaklara karşı halkın büyük bölümünün 9 Eylül 1961 ayaklanmasına katılması, ulusal bilincin varlığının göstergesi olmuştur.³⁸

KDP liderliğinde Kürt Hareketi ile Baas Partisi'nin ulaşmak istediği siyasal hedefler ve siyasi konumlanış uzlaşılmaz aykırılıklar içermekteydi. Baas Partisi mensuplarının temelde siyasal hedefi, Irak, Suriye ve Mısır'dan oluşan Büyük Arap Devleti'ni kurmaktı. Arap milliyetçisi olan ve Irak'ın Birleşik Arap Cumhuriyeti (Mısır-Suriye) ile birleşmesi fikrini savunan Abdüsselam Arif ve Nasırcı Arap milliyetçisi Baas Partili subaylar 8 şubat 1963'te yeni bir darbeyle iktidarı ele geçirmiştir.³⁹ Bağdat'a hükümetle görüşmeye giden Kürt heyeti tutuklanmış, Barzani karşıtı Kürt ve Arap aşiretlerini silahlandırılıp ekonomik destekte bulunulmuştur. Baas Parti'si Kürt işbirlikçi kuvvetlere Selahaddin'in Aslanları, Arap işbirlikçi kuvvetlere Halid Bin Velid Aslanları adını vermiştir. Kürtler ise hükümetin tarafına geçip Kürtlere karşı savaşanlara "Caşş" (hain işbirlikçi kavramlarıyla eř anlamlı) adını vermiştir. Bu dönemde Kürtler hapis ve işkencelere maruz kalmış, malları müsadere edilmiştir. 20 Mayıs 1963'te Bağdat yönetimi, Kürt bölgesine ekonomik ambargo uygulamaya başlamış ve yaklaşık beş bin Kürdü tutuklamıştır.⁴⁰

17 Temmuz 1968'de Baas taraftarlarından oluşan muhalifler, darbe yaparak Arif yönetimini sonlandırmış, yönetime Hasan El-Bekr ve yardımcısı 31 yaşındaki Saddam Hüseyin getirilmiştir. 11 Mart 1970 tarihinde Irak yönetimi Kürtlerle anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmayla Kürtlerin yönetimine verilecek özerk bölgenin sınırlarının tespitinde plebisit uygulanması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Taraflar anlaşma hükümlerinin, dört yılda yerine getirilmesini kararlaştırmıştır. Irak yönetimi Kerkük'ünde içinde olduğu referandumun

³⁷ Kutschera, C. (2013). *Kürt Ulusal Hareketi*. (Çev. Başkaya, F). İstanbul: Avesta Yayınları, 239-278.

³⁸ Barzani, *BARZANI ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi II*, 18.

³⁹ Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene, Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, 85.

⁴⁰ Barzani, *BARZANI ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi II*, 34-104.

yapılacağı yerlere Arapları yerleştirmesi gerginliklere sebep olmuştur. 1974 yılında Plebisit sonucunun aleyhte sonuçlanacağını öngören Irak yönetimi plebisit yapmamıştır.⁴¹ Barzani bunun üzerine yaptığı konuşmasında, Kerkük'ten ödün vermelerinin imkânsız olduğunu, Kerkük uğruna her şeye hazır olduklarını belirtmiştir.⁴²

Saddam Hüseyin ile İran Şahı, 6 Mart 1975 tarihinde Cezayir anlaşmasını imzalamıştır. Bu anlaşma ile İran'ın, Irak'taki Kürtlere desteğini çekmesi karşılığında, Irak Şattülarap nehri üzerindeki iddialarından vazgeçmiştir.⁴³ Antlaşmadan bir gün sonra İran'ın askeri gücü bölgeden çekilmiş, Irak ordusu ağır bir saldırıya geçmiştir. Birkaç gün içinde Kürt hareketi çökmüş, tüm bölgelerden halk İran'a göç etmiştir.⁴⁴ Mesud Barzani'ye göre Mustafa Barzani, Kerkük'ün otonomi bölgesi dışında kalmasını kabul etseydi belki de böyle bir sonuçla karşılaşmayacaktı.⁴⁵ Mustafa Barzani'nin hastalığı ile liderlik sorunu ortaya çıkmış, bu durum sol görüşlü ve İslami Kürt grupların KDP'den ayrılmasına sebep olmuştur. Muhalif ve sosyalist kimliğe sahip Celal Talabani 1 Haziran 1975'te KDP'den ayrılarak Kürdistan Yurtseverler Birliği'ni (KYB) kurmuştur. Daha çok IKB'nin güney bölgesinde, etkin olmaya başlayan KYB, şehirli Kürtler tarafından desteklenmiştir. Bu ayrılmadan sonra KDP'nin etkinliği bölgenin kuzeyi ile sınırlanmıştır.⁴⁶ 1979 yılında Barzani'nin ölümüyle, Irak Kürt Hareketi için çalkantılı bir dönem kapanmıştır. Molla Mustafa Barzani, Irak'taki Kürtlerin nazarında 20. yüzyılın Kürt önderi olarak kabul edilmektedir. Mustafa Barzani'nin ölümü üzerine, Parti başkanlığına oğlu Mesud Barzani seçilmiş ve partinin İran'ın Rezaiyye'de bulunan karargâhı Irak'ın kuzeyindeki Revanduz kentine taşınmıştır.⁴⁷

⁴¹ Lazarev, M. S. (2013). "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılmasının Arefesinde Kürdistan, *Kürdistan Tarihi* içinde (320-336). Lazarev, M.S. Mihoyan, Ş. Vasilyeva, X E.İ., Gasratyan, M.A. ve Jigalina, O.İ., (Çev. Kale, İ). İstanbul: Avesta Yayınları, 327-329.

⁴² Barzani, *BARZANİ ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi II*, 295-308.

⁴³ Miller, J. ve Mylroie, L. (1990). *Saddam Hussein and the Crisis in the Gulf*. New Haven: Yale University Press, 103.

⁴⁴ Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, 29.

⁴⁵ Barzani, *BARZANİ ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi II*, 24.

⁴⁶ Gunter, M. M. (1996). The KDP-PUK Conflict in Northern Iraq. *The Middle East Journal*, 50(2), 225-241.

Davutoğlu, A. (1997). Medeniyetlerin Ben-idraki. *Divan İlmî Araştırmalar*, 2(3), 1-4.

⁴⁷ Yeşilbursa, *Geçmişten Günümüze Irak Meselesi*, 1327.

Yaşanan birçok i çatışmanın temelinde kimliğin tanınmaması bulunmaktadır.⁴⁸ Toplumların birbirlerine önyargı ile yaklaşmaları, 21. yüzyıla özgü yeni bir durum değil, uzun bir tarihi geçmişi olan bir olgudur. Kimliğe dayalı önyargılar pratikle sınırlı kalmayıp kurumsal alanlara da sirayet etmektedir.⁴⁹ Bu nyargılar, kimliğin güvenliğini ön plana çıkarmaktadır.

1975-1978 yılları arasında Baas Partisi Kürtlere daha sert ve acımasız bir tavır takınmıştır. Kürtlere karşı "etnik temizlik" ve "Kürt asimilasyonu" şeklinde bir baskı ortamı oluşmuştur.⁵⁰ Irak yönetimi, 1976'da Kerkük'n nüfus yapısını Araplar lehine çevirmek için sınırlarını değiştirerek yeni bir idari yapıya dönüştürmüş, adını ise "Millileştirme" anlamına gelen "El-Tamim" olarak değiştirmiştir.⁵¹

Kimliksizleştirme politikasının sonucunda Kürtçe dilinin kullanılması yasaklanmış, Kürtçe yerleşim isimleri değiştirilip Arapça isimler verilmiştir. Bölgede Araplardan oluşan yerleşim yerleri oluşturmak için Irak'ın diğer yerleşim merkezlerinden Araplar getirilmiştir. Saddam Hüseyin 1977'de, Kürtlerin, Türkiye ve İran'daki Kürtlerle ve dünya ile bağlarını kesmek maksadıyla, İran ve Türkiye sınırından 10-20 km uzaklıktaki alanı "tampon bölge" ilan etmiş ve buralarda görülecek her türlü canlının imha edileceğini açıklamıştır. Buradaki tüm Kürt köylerini tahliye etmiş, sürgüne gönderilen Kürtler ya kamplara ya da stratejik köylere yerleştirilmiştir.⁵² Irak savaş uçakları 1977-1989 yılları arasında defalarca Türkiye sınırına yakın bulunan Kürtlerin köy ve mezralarını havadan bombalamıştır.⁵³

Etnik kimliğe bağlılık, uygulanan ayırımcılıklarla gelişim gösterir. Etnik aidiyet bilinci bu süreçle yoğunluk kazanır. Baas rejimi, farklı sertlikte Kürtlerin taleplerini engellemeye çalışmış, hegemon Arap kültürü içerisinde Kürtleri asimile ederek homojen bir nüfus oluşturmak istemiştir. Kürtler ise bu

⁴⁸ İşyar, . G. (2008). Uluslararası İlişkilerde Krizlerin Tanınlanması ve Yönetimi, *Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler* içinde (255-271). Bal, İ., Ankara: Lalezar Kitabevi, 265.

⁴⁹ Davutoğlu, A. (1997). Medeniyetlerin Ben-idraki. *Divan İlmî Araştırmalar*, 2(3), 1-4.

⁵⁰ Barzani, *BARZANİ ve Kürt Ulusal zgrlk Hareketi II*, 26-27.

⁵¹ Saatçi, S. (2004). *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 238-240.

⁵² Bruinessen, *Kürdistan zerine Yazılar*, 31.

⁵³ Sunar, E. (2007). *Barzan'dan Bağdat'a Kürtler, Irak'ta Kürtlerin Yüzyıl Savaşları*. İstanbul: Doz Yayınları, 110-111.

asimilasyona direnç göstermiştir.⁵⁴ Saddam Hüseyin 16 Temmuz 1979'da tüm yönetimi kontrolüne geçirmiştir.⁵⁵ Kürtlerin yaşadığı bölgede Araplaştırma, sosyal, kültürel ve ekonomik haklardan mahrum bırakma politikaları, Kürtleri bir yapı etrafında toplanmaya sevk etmiştir. Kürt liderler (Barzani ve Talabani) bu maksatla Mayıs 1987'de Irak Kürdistan Cephesi'ni kurmuştur.⁵⁶

İran-İrak Savaşının sonlarına doğru mücadele Kürtlerle Bağdat savaşına dönüşmüştür. İran'ın, Irak Kürtlerinin desteği ile 1988 yılı başlarında Halepçe ve Hürmal şehirlerini ele geçirmesi, Enfal hadisenin meydana gelmesine giden yolu açmıştır.⁵⁷ Irak uçakları 16 Mart 1988 tarihinde Halepçe ve etrafındaki yerleşim yerlerine yaptığı hava saldırısında sinir gazı içeren kimyasal bombalar kullanmıştır. Yaklaşık üç saat devam eden kimyasal silah bombardımanı katliamında, çoğunluğu kadınlar ve çocuklardan oluşan beş bin Kürt zehirlenme veya yanma sonucunda ölmüştür.⁵⁸ 16 Mart-6 Eylül 1988 tarihleri arasında, Kürtlerin yaşadığı altı farklı yerleşim alanlarında, toplamda sekiz katliam tarzı saldırı düzenlenmiştir.⁵⁹ Ölümünün yanında, 1,5 milyon insanın göçe zorlanması da büyük bir insanlık dramına yol açmıştır.⁶⁰ Uluslararası gözlemcilerin Halepçe'de kayda geçirdiği elem verici görüntü ve haberler, dünya kamuoyunda büyük bir tepki ve öfkeye yol açmıştır. Fakat devletler, Irak'ı bu saldırılardan vazgeçirecek etkin bir tepki sergilememiştir.⁶¹ Saddam yönetimi, Irak-İran savaşında, İran'ı destekleyen Kürtlerden öç almak için 25 Ağustos 1988'de birliklerini bölgeye göndermiştir.⁶² Irak savaş uçakları, Kürtlerin ikinci bir soykırım korkusuyla Türkiye'ye kaçışları sırasında saldırı düzenlemiş ve çoğunlukla kadın ve çocuk 2.800 kişi Irak'ın Kani Masi bölgesinde yaşamını yitirmiştir.⁶³

⁵⁴ Kutlay, N. (2006). *Kürtlerde Değişim ve Milliyetçilik*. Ankara: Dipnot Yayınları, 106-112.

⁵⁵ Yeşilbursa, Geçmişten Günümüze Irak Meselesi, 1327.

⁵⁶ Aziz, M. A. (2013). *Irak Kürtleri, Irak Kürdistanı'nda Milliyetçilik ve Ulusal Kimlik*. (Çev. Kılıç, Z). İstanbul: Kitap Yayınevi, 113.

⁵⁷ Gent, W. V. (2004). *Dehşetin Kokusu "Kosova ile Kürdistan'daki Hümaniter Savaşlar"*. (Çev. Keskin, M). İstanbul: Avesta Yayınları, 18-21.

⁵⁸ Özdağ, Ü. (2007). *Türk Ordusunun PKK Operasyonları*. İstanbul: Pegasus Yayınları, 27.

⁵⁹ Gent, *Dehşetin Kokusu "Kosova ile Kürdistan'daki Hümaniter Savaşlar"*, 19.

⁶⁰ Yıldız, K. (2005). *Irak Kürtleri*. İstanbul: Belge Yayınları, 60.

⁶¹ Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, 73.

⁶² Özdağ, *Türk Ordusunun PKK Operasyonları*, 27.

⁶³ Sunar, *Barzan'dan Bağdat'a Kürtler, Irak'ta Kürtlerin Yüzyıl Savaşları*, 120.

1990 yılında Irak Kuveyt'i işgal etmiştir. 17 Ocak 1991'de uluslararası koalisyonun, hava saldırısına geçmesiyle Körfez Savaşı başlamıştır. 3 Mart 1991 günü Körfez Savaşı'na katılan koalisyon gücü ve Irak heyeti arasında ateşkes görüşmeleri yapılmış ve savaş son bulmuştur.⁶⁴ Savaş sonrası bölgede oluşan yeni güç dengesinde Irak, petrol üreticisi Körfez ülkelerini tehdit edemeyecek kadar zayıflatılmış, fakat İran'a karşı bir güç boşluğu yaratmayacak kadarda güçlü bırakılmıştır. Bu nedenle Saddam sorunu çözülememiştir.⁶⁵

4 Mart 1991 günü Irak'ın güneyinde Şii gruplar ayaklanmıştır. İran kendi ülkesindeki Iraklı esirleri serbest bırakarak ayaklanmayı desteklemiştir. ABD yönetimi ayaklanmayı desteklemek için Irak'ın iç işlerine karışmama kararı almıştır. Mart-Eylül arasında Irak güvenlik güçleri altmış bin kadar Şii'yi öldürmüştür.⁶⁶

İki büyük Kürt grubu (KYB ve KDP), bölgedeki diğer altı Kürt grubuyla birleşerek, 40 bin Peşmerge ile Irak Kürdistan Cephesi'ni (IKC) oluşturmuşlardır.⁶⁷ 7 Mart 1991'de Kürtler ayaklanmıştır. Ayaklanma halkın büyük katılımıyla gerçekleşmiştir.⁶⁸ Kürtler 14 Mart'ta bölgenin büyük bir bölümüne hâkim olmuş ve 21 Mart'ta Kerkük'ü ele geçirmiştir.⁶⁹ Kürt ayaklanması mart ayının sonuna kadar sürmüştür.⁷⁰ Saddam güneydeki Şii ayaklanmasını bastırdıktan sonra kuzeyde ayaklanan Kürtlere karşı toplu bir imha girişiminde bulunmuştur. Kürt Peşmergeler başta Kerkük olmak üzere şehir merkezlerinden geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁷¹ Rejime bağlı kuvvetler ayaklanmayı aşırı şiddet kullanarak bastırmaya çalışmış ve çoğu sivil olmak

⁶⁴ Marolda, E. J., Schneller, R. J. (2001). *Shield and Sword: The United States Navy and the Persian Gulf War*. Washington: Government Reprints Press, 47.

⁶⁵ O'Neill Bard, E. (1996). "The United States And The Middle East: Contiuity And Change". *US Foreign And Strategic Policy İn The Post-Cold War Era*. Ed. H. Wierda. USA: Greenwood Press, 123.

⁶⁶ Pollack, K. (2002). *The Threatening Storm*. New York: Random House Press, 51.

⁶⁷ Gözen, R. (2004). *Kuzey Irak Sorunu, 21.Yüzyılda Türk Dış Politikası içinde (769-790)*. Bal, İ., Ankara: Nobel Yayınevi, 773.

⁶⁸ Yavuz, T. (1993). *ABD'nin Kürt Kartı*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 141-147.

⁶⁹ Galbraith, *Irak'ın Sonu: Ulus Devletlerin Çöküşü mü?*, 49.

⁷⁰ McDowall, *Modern Kürt Tarihi*, 370-372.

⁷¹ Gunter, M. M. (1993). A de facto Kurdish State in Northern Iraq. *Third World Quarterly*, 14(2), 295-305.

üzere binlerce Kürt öldürülmüştür.⁷² Irak yönetiminin bölgede bulunan başta Kerkük olmak üzere bütün şehir merkezlerinde kontrolü ele geçirmesi ve 1988 Halepçe olaylarının yarattığı toplumsal hafızanın etkisiyle Kürtler, tekrar Türkiye ve İran sınırlarına yönelmiştir.⁷³ Saddam'ın saldırılarına, ABD'nin müdahale etmemesi nedeniyle ayaklanma başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁷⁴

Irak birliklerinden kaçan yaklaşık iki milyon Kürdün, Türkiye ve İran sınırına yığılmaları, olayın insani boyutunu öne çıkaran kitlesel bir mülteci krizine dönüşmüştür.⁷⁵ Birleşmiş Milletler Kürtleri Saddam'ın saldırılarından korumak için bölgede çok uluslu bir askeri gücün bulundurulmasına karar vermiştir.⁷⁶ Ayrıca Nisan 1991'de 36. paralelin kuzeyindeki bölgenin hava sahası, Irak Hava Kuvvetleri'ne yasaklanmıştır.⁷⁷ Böylece, Irak egemenliğinin fiilen sona erdiği güvenli bir bölge Kürtlere sağlanmıştır. 688 sayılı kararla, Türkiye'de konuşlu Çekiç Güç sayesinde, bölgede oluşan güvenli alanda Kürtlere otonom bir yapı kurma fırsatı vermiştir. Saddam, Ekim 1991'de Kürtler üzerindeki baskıyı artırmak amacıyla ve bölgede iç karışıklığa neden olacağını ve daha az maliyetli bir yöntemle isteklerini kabul ettirebileceğini düşünerek, bölgede bulunan tüm kamu personelinin çekmiştir.⁷⁸ Saddam'ın düşüncesinin aksine Kürtler, kazandıkları bu fiili egemenliği kurumsallaştırarak kamu idare eksikliğini doldurmak için geçici idari bir yapı oluşturmuştur. Irak merkezi yönetiminin hiçbir etkisinin kalmadığı bölgede 17 Mayıs 1992'de seçimlere gidilmiş ve Parlamento kurulmuştur. Kürt Meclis, 4 Ekim 1992'de "Kürt Federe Devleti'ni ilan etmiş ve özerk bölgenin, Irak merkezi yönetimine bağlı olduğunu açıklamıştır.⁷⁹ Kürt halkı, otonom yapıyla birlikte merkezi otoriteden ve Irak halkından giderek daha fazla uzaklaşmıştır. Bu dönemden sonra Kürt

⁷² Pollack, *The Threatening Storm*, 51.

⁷³ Oran, B. (1998). *Kalkık Horoz, Çekiç Güç ve Kürt Devleti*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 51-53.

⁷⁴ Ballı, R. (1992). *Kürt Dosyası*. İstanbul: Cem Yayınları, 439.

⁷⁵ Pollack, *The Threatening Storm*, 47.

⁷⁶ Çakmak, H. (2004). *Uluslararası Krizler ve Türk Silahlı Kuvvetleri*. Ankara: Platin Yayınları, 161.

⁷⁷ Yeşilbursa, Geçmişten Günümüze Irak Meselesi, 1328.

⁷⁸ Bengio, O. (1996). Irak'ın Toprak Bütünlüğü Tehdit Altında. *Avrasya Dosyası (Kuzey Irak Özel)*, 3(1), 64-65.

⁷⁹ Gunter, A de facto Kurdish State in Northern Iraq, 312.

milliyetçiliği bölgede bir devlet kurma süreci içinde ulus inşa etme hedefine yönelmiştir.⁸⁰

Eğer bir toplum için öteki tehdit oluşturursa veya tehditkâr algılanırsa, kimlik tanınmanın dışında, güçlenme yönünde değişime uğramaktadır. Tam bir güvenlik için, “kimliğin güvenliği” de zorunludur. Buna göre, bir ulusun güvenliği, yalnız fiziki tehditten korunması değil, ulusun kimliğini oluşturan bütün unsurlarında güvende hissetmesine bağlıdır. Hiçbir ulus kimliğini tehlike altında hissetmek istemez veya önemsizleştirildiğini kabul etmez.⁸¹ Bu bağlamda Kürt hareketinin de süreç içinde nihai hedeflerinde değişimler olmuştur. 1991’e kadar siyasal bir özerklik hedefi, 1991’den sonra federasyon olarak değişmiştir.

21. YÜZYILDA KÜRT MİLLİYETÇİLİğİ

ABD, 11 Eylül terör saldırı sonrasında, Irak dâhil bazı ülkeleri bu saldırılardan sorumlu tutmuştur.⁸² 1 Mart 2003’te TBMM’nin tezkereyi reddetmesiyle, ABD’nin Kürtlere ihtiyacı artmış ve savaş planları değişmiştir. Bu değişiklik sonucunda KDP ve KYB yetmiş bin Peşmerge ile ABD ve İngiltere öncülüğündeki müttefik kuvvetlerine destek olacaklarını açıklamışlardır.⁸³

Irak’ta işgalden sonra kurulacak devletin inşası sürecinde Kürt, Şii ve Sünni yapılanmasından oluşan Iraklı tüm kesimlerin yönetime katılabileceği bir yönetim şeklinin çerçevesi çizilmiştir. Irak’ta yeni anayasal düzen olarak konsesyonizm yönetiminin, Irak’ın içinde bulunduğu mezhep ve etnik temelli çatışmaları önleyebileceği düşünölmüştür.⁸⁴

ABD’nin Irak işgalinde sonra Baas rejimi yıkılmış 2005 tarihli yeni anayasayla Kürtler, federe birim statüsünü kazanmıştır. Irak anayasasının 140. maddesinde Kerkük tartışmalı bölge statüsünde kabul edilmiştir. Anayasaya göre, Kerkük’ün

⁸⁰ Stansfield, G. R. V. (2003). *Iraqi Kurdistan, Political Development and Emergent Democracy*. London: Routledge Curzon Press, 14-15.

⁸¹ Ertem, H. S. (2012). Kimlik ve Güvenlik İlişkisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım. Kimliğin Güvenliği ve Güvenliğin Kimliği. *Güvenlik Stratejileri*, 8(16), 194-227.

⁸² Aydın, M., Özcan, N. A. ve Kaptanoğlu, N. (2007). *Riskler ve Fırsatlar Kavşaaında Irak’ın Geleceği ve Türkiye*. İstanbul: TEPAV Yayınları, 14.

⁸³ Demirel, E. (2004). *Ölüm Arabaları*. İstanbul: IQ Yayıncılık, 135-136.

⁸⁴ Dinç, R. (2004). *Ek Belgeler ve Anayasa Taslaklarıyla Geçici Irak Anayasası ve Kürdistan*. İstanbul: Komal Yayınları, 30-35.

Zülfü Dağdeviren

Irak'ta Kürt Milliyetçiliği ve Kimliğinin Tarihsel Gelişimi

üç aşama (normalleşme, nüfus sayımı ve referandum) sonucunda, Aralık 2007 sonuna kadar Bağdat veya Erbil yönetimine bağlanması planlanmıştır. Fakat referandum günümüze kadar çatışma ve siyasi nedenlerle yapılmamıştır.⁸⁵

6 Nisan 2005'te Celal Talabani Cumhurbaşkanı seçilmiş, Mesud Barzani ise İKB'de başkan seçilmiştir. Irak'ta 15 Aralık 2005 yapılan genel seçim sonucunda hükümet kurma görevi Nuri El-Maliki'ye verilmiştir. 25 Temmuz 2009'da İKB'de yapılan seçim sonucunda, Mesud Barzani İKB Başkanı olmuştur.⁸⁶

07 Mart 2010 tarihli Irak genel seçimi sonucunda KDP'nin mecliste 31 milletvekili olmuştur 2003'ten sonra yapılan seçimlerin sonucunda, Bağdat'ta kurulacak hükümetler Kürtlerin milletvekili oylarına ihtiyaç duymuştur. 2010 yılında Maliki, hükümet kuracak milletvekili sayısına ulaşamamış Barzani'nin desteğini alınca hükümeti kurabilmiştir. Bunun karşılığında peşmergelerin Irak'ın silahlı gücü olarak görülmesi ve merkezi bütçeden düzenli maaş verilmesi sağlanmıştır. Ayrıca Kürtler, Irak Cumhurbaşkanlığı makamını ellerinde tutarak, sorunlu konularda sonuçların Kürtlerin lehine olmasını planlamıştır.⁸⁷

Maliki'nin, Sünni Arapları dışlayan otoriter yaklaşımı, politikacılara karşı izlediği tecrit politikaları Irak'ta sosyal ayrışmalara neden olmuştur. Ayrıca Irak'ta mezhep temelli çatışmaların artmasına ve El-Kaide'nin güçlenmesine neden olmuştur. Maliki tarafından 15 Aralık 2011'de teröristleri desteklediği suçlamasıyla Cumhurbaşkanı Yardımcısı Sünni Tarık El-Haşimi hakkında tutuklama emrinin çıkarılması ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. Haşimi İKB'ye sığınmıştır. İKBY bu krizde Haşimi'den yana tavır takınmış ve Haşimi'yi merkezi yönetime iade etmemiştir. Bölgede meydana gelen etnik ve mezhep temelli ayrışmalar toplumlar arası güveni derinden sarsmış ve tarafların uzlaşma olasılığını da zayıflatmıştır.⁸⁸

Arap dünyasındaki otoriter nitelikli iktidarların halk nazarındaki meşruiyetinin sorgulanması sonucunda, 2010 yılında Tunus ve Mısır'da, 2011 yılında Suriye'de halk isyanları başlamıştır. Arap Baharını tetikleyen temel unsurdur. Ortadoğu halklarının otoriter rejimlere karşı duruşu ile başlayan ılımlı hava kısa sürede kaos ve anarşi ile yer değiştirmiştir.

⁸⁵ Dalar, *Tarihsel, Siyasal ve Hukuksal Perspektifiyle Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi*, 125-135.

⁸⁶ Dalar, *Tarihsel, Siyasal ve Hukuksal Perspektifiyle Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi*, 125.

⁸⁷ Ayhan, V. (2012). *Arap Baharı İsyanlar: Devrimler ve Değişim*. Bursa: MKM Yayıncılık, 46.

⁸⁸ Dalar, *Tarihsel, Siyasal ve Hukuksal Perspektifiyle Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi*, 137-138.

Arap Baharı, Kürt milliyetçiliği için yeni bir aşama olmuştur. Irak'ta hükümet kurma çalışmaları Kürtlerin Maliki'ye destek vermemesi ve IŞİD'in oluşturduğu siyasi kaos nedeniyle kurulamamıştır. 24 Temmuz 2014'te Irak meclisinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimini KYB'nin adayı Fuad Masum kazanmıştır. Fuad Masum hükümet kurma görevini Haydar El Abadiye vermiştir. Bununla, Kürtlerin bu defa desteklemediği, sekiz yıllık Maliki yönetimi son bulmuştur. Irak'ta yaşananlar IKBY'nin güçlenmesine ve Kürt milliyetçiliğinde bir yükseliş trendine sebep olmuştur. Etnik topluluğun ekonomik ve sosyal gelişiminin artması, nüfus büyüklüğü ve ortak kimlik bilinci ile bağlı olduğu yönetimin, grubun kimliğine karşı tutumu, etnik topluluk ile yönetim arasında gelişen ilişkilerin yönünü belirlemektedir. IKBY'nin federal yönetimle yaşadığı gerilimler bağımsızlık ihtimalini ortaya çıkarmıştır. Mesud Barzani'nin belirli bir ulus-devlet ideali sürecinde ilerliyor görünmesi modernist yaklaşımçı düşünürlerin bakış açılarına uymaktadır.⁸⁹ Mesud Barzani yönetimi, var olan petrol zenginliği sayesinde gerekli modernleşme ve endüstrileşme çalışmaları ile milliyetçi ideolojisini ön planda tutmayı başarmıştır.

İnşacılar güvenlik kavramını Giddens'ın "ontolojik güvenlik" kavramı üzerine inşa etmişlerdir. Bu bağlamda birey gibi toplumlarda ontolojik güvenliğe ulaşma çabasıdır. Bu nedenle bir toplum, geleceğini planlayabilmek ve kendisini güvende hissetmek için çevresinde istikrar ve netlik olması için sürekli bir çaba içindedir.⁹⁰ Kürtlerde bu bağlamda, ayrılma haklarının varlığına hep inandıkları gibi, bağımsızlıklarını kazanmalarının önünde son engel olarak, federatif yapıyı bağımsız bir devlete dönüştürmek için uygun siyasal konjonktürün oluşmasını inşa etmektedirler. Bu nedenle hedefin konjonktür olarak değişmesi, etnik temelleri esas alan federasyon yapılarının kısa ömürlü olması ve yapılan anayasada federal yapının güçlü olmaması, Kürtlerin nihai amacının bağımsızlık olduğunu göstermiştir. Kürt toplumuna anayasada tanınan federe birim statüsü, Irak yönetimince yeterli görülse de Kürtler bağımsız bir Kürt Devleti kurmayı istemektedir. Mesud Barzani, Kürtlerin bağımsızlık isteklerinin olduğunu ve

⁸⁹ Nevzat, A. (2005). *Nationalism Amongst The Turks of Cyprus: The First Wave*. Oulu: Oulu University Press, 23.

⁹⁰ Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*. UK: Cambridge University Press, 131.

bunun saklanmaması gerektiğini 1 Temmuz 2014'te dünya kamuoyuna ilan etmiştir.⁹¹

Tarihsel süreç içerisinde, Kürt kimlik ve milliyetçiliğinin gelişimi incelendiğinde, referandum krizinin arka planı doğru değerlendirilebilir. Kürtler yaklaşık yüzyıldan beri Irak'ta kendi kendilerini idare etmek ve bağımsız olmak amacıyla hareket etmiştir. Körfez savaşından sonra bir devlette olması gereken tüm kurumları oluştururken, bağımsızlık doğrultusunda politikalarını geliştirmiştir. Tarihi ve siyasi gelişim sürecine bakıldığında İKB'de özerklik, federalizm ve bağımsızlık çizgisinde bir sürecin yürütüldüğü görülecektir.

IKBY tarafından 25 Eylül 2017'de gerçekleştirilmesi kararlaştırılan ve KDP ile KYB'nin ortak kararı ile alınan "Bağımsızlık Referandumunu", 7 Haziran 2017'de Mesud Barzani tarafından duyurulmuştur. Mesud Barzani durumun Kürtlerin bağımsızlığını ilan etmek için uygun olduğunu ve bu fırsatın kaçırılması halinde Kürtlerin bir yüzyıl daha beklemesi gerekebileceğini belirtmiştir. İKBY ve Kürtler, ülkede federalizm yönetiminin başarılı olmadığını Kürtlerin lehine olan anayasa maddelerinin uygulanmadığını ve anayasada referandumu engelleyen bir maddenin olmadığını savunmuşlardır. Ayrıca Irak'ın, kuruluşundan itibaren bir Irak ulusu oluşturamadığını, Kürtlerin tüm kurulan hükümetlerce ötekileştirilip dışlandığını, bu nedenle Kürtlerin önünde bağımsızlık dışında bir seçenek bulunmadığını belirtmişlerdir. İKBY referandumun ertelenmesine ilişkin Federal yönetim ve diğer aktörlerle yapılacak müzakerelerde 140. maddenin uygulanarak Kerkük'te referandum yapılmasını şart olarak sunmuştur. 25 Eylül 2017'de yapılan bağımsızlık referandumu sonucunda oylamaya katılanların %93,2'si bağımsızlık yönünde "evet" oyu kullanmıştır. Referandum sonuçları, Irak devleti tarafından kabul edilmediği gibi, İsrail dışında uluslararası alanda da destek bulamamıştır. Kürtlerin bağımsızlığı konusunda ısrarcı olan Barzani, Ekim 2017'de İran destekli Haşdi Şaabi güçlerinin İKBY kontrolündeki Kerkük'te hâkimiyeti sağlamasının ardından, Kasım 2017'de başkanlık görevini resmi olarak bıraktığını ilan etmiştir.⁹²

SONUÇ

⁹¹ Barzani, M. (2014, 1 Temmuz). *"Barzani: Referandum birkaç ay içinde"*. Erişim adresi <https://www.bbc.com/turkce>, 1.

⁹² Çakır, R. (2017, 23 Ekim). *"Irak'ta-Kürtler-sahiden-kaybetti-mi"*. Erişim adresi <https://medyascope.tv/2017/10/23/irakta-kurtler-sahiden-kaybetti-mi/>, 1-2.

Irak'ta yaşayan Kürtler ve Türkler 1514-1918 yılları arasında Osmanlı idaresinde beraber yaşamıştır. Farklı etnik ve dini kimlikleri içinde barındıran Osmanlıda Millet, etnik değil dini anlamda inşa edilmiştir. Müslüman nüfus, etnik kökenlerine bakılmaksızın, İşlam mmet'inin yeleri olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle ilk Kürt siyasal hareketleri, aşiret çıkarlarına dayalı ve geniş bir özerklik kazanma amacı taşıyan hareketlerdir.

Kürt toplumsal tabanın güçlü İşlami inanç yapısı ve halifeliği birleştirici bir olgu olarak görmesi, Kürtleri ayrılıkçı milliyetçilik hareketlerinden uzak tutmuştur. şeyh'lerin gözünde ideal Halife olan Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ile şeyh'ler Osmanlı'dan uzaklaşmaya başlamıştır. Kürtler bu uzaklaşmaya rağmen, padişah tarafından ilan edilen cihad çağrısına ve sonrasında Atatürk tarafından Müslümanları işgalden kurtarma çağrısına destek vermeyi tercih etmişlerdir. Bu desteğin verilmesinde, Millî mücadelenin Türk-Kürt birliğiyle birlikte hilafeti savunuyor olması 1920'de kabul edilen Misakı Millî ile Kürtlerin yaşadığı bölgelerinde kurtarılacak topraklar olarak kabul edilmesi etkili olmuştur. 3 Mart 1924'te halifeliğin kaldırılması ile Türklerle Kürtlerin birlik olmasını sağlayan temel bağ kopmuştur.

1926 Ankara Anlaşmasından sonra Kürt milliyetçiliği çok-katmanlı niteliğe bürünerek ivme kazanmıştır. Kürtlerde "biz" tanımlaması uzun bir süre aşiret çerçevesinde yapılmıştır. 1926'dan sonra aşiret etkisi hl söz konusu olsa da Kürtlerde biz tanımlamasında dini unsurlar yerine daha çok dil ve kültür temelinde dayalı Millî hassasiyetlere ve Kürt kimliğine vurgu yapılmıştır.

Kürtler Mustafa Barzani hareketine kadar bağımsız Kürdistan kurma düşüncesine sahiplerse de bu fikir bütüncül kimlik koruması ve kendi kendini yönetmeyi de içine alan milliyetçi bir temelden kaynaklanmamıştır. Bilakis aşiretin önemli olduğu ve liderin krallık kurma düşüncesiyle beslenmiştir. Bu yaklaşım Kürtlerin tümünü harekete geçirecek millî bir bütünleşmeyi zorlaştırmıştır.

Irak'ta Kürt milliyetçiliğinin güçlenmesine ivme kazandıran gelişmeler 1958 Devrimi ile hızlanmıştır. Baas iktidarıyla birlikte sorunlarında temelini oluşturan krizler ortaya çıkmıştır. KDP liderliğinde Kürt hareketi ile Baas Partisi'nin ulaşmak istediği siyasal hedefler ve siyasi konumlanış uzlaşılmaz aykırılıklar içermiştir. Baas rejimi, farklı sertlikte Kürtlerin taleplerini engellemeye çalışmış, hegemon Arap kültürü içerisinde Kürtleri asimile ederek homojen bir nüfus oluşturmamak istemiştir. Baas rejimi Irak'ta Sünni Arapları esas alıp Kürtleri

Zülfü Dağdeviren

Irak'ta Kürt Milliyetçiliği ve Kimliğinin Tarihsel Gelişimi

ötekileştirme ve asimile etme üzerine kurduğu baskı politikaları Kürt milliyetçiliğinin artmasına neden olmuş, bu durum sayısız çatışmalara yol açmıştır. Irak'ta meydana gelen çatışmaların çoğunun temeli Kürt kimliğinin tanınmamasına dayanmaktadır. Kürt milliyetçiliği Arap milliyetçiliğine tepki olarak gelişmeye devam etmiştir. Hızla yayılan Arap milliyetçiliğine karşı Kürtler Molla Mustafa Barzani'nin liderliğinde örgütlenmiştir. Bu dönemden sonra Kürt etnik hareketinin niteliğini ulusçuluk ideolojisiyle hareket eden KDP liderliği belirlemiştir.

Körfez savaşından sonra 1991'de Huzur operasyonu Kürt halkı, otonom yapının ortaya çıkışıyla birlikte merkezi otoriteden ve Irak halkından giderek daha fazla uzaklaşmıştır. Bu dönemden sonra Kürt milliyetçiliği bölgede bir devlet kurma süreci içinde ulus inşa etme hedefine yönelmiştir. Kürtler soğuk savaş sonrası tekrar gündeme gelen milliyetçilik akımlarının etkisiyle kendi kendilerini yönetme hakkının ancak güçlü bir federasyon çatısı altında gerçekleşebileceğine inanmış ve federasyon hedefini benimsemeye başlamışlardır. ABD'nin 2003 Irak işgalinde sonra Baas rejimi yıkılmış 2005 tarihli yeni anayasayla IKBY, federe birim statüsü kazanmıştır. Kürtlerin Irak'ın devlet kimliğine karşı geliştirdiği politik tutum, IKBY ile Federal Yönetim arasındaki sorunları derinleştirmiştir.

Kürtlere anayasada tanınan statü, Irak yönetimince yeterli görülse de Kürtlerin nihai amacı bağımsız bir Kürt Devleti kurmaktır. Bu nedenle federatif yapıyı, bağımsız bir devlete dönüştürmek için uygun siyasal konjonktürün oluşmasını inşa etmektedirler. 25 Eylül 2017'de yapılan bağımsızlık referandumu sonucunda, bağımsızlık düşüncesi Kürt halkından büyük destek görmüştür. Referandum sonuçları, Irak Yönetimi tarafından kabul edilmediği gibi uluslararası alanda da destek bulamamıştır.

Sonuç olarak Kürt milliyetçiliği Irak'ta dönemsel zorluklar yaşamıştır. Buna rağmen bütüne bakıldığında bağımsızlık hedefi ile yukarı yönlü bir seyir izlemiştir. Gelecekte IKBY'nin geliştireceği politikaların, Kürt milliyetçiliğinin gidişatını belirleyeceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Akgündüz, A. (1997). *Belgeler Gerçekleri Konuşuyor 4*. İstanbul: OSAV Yayınları.

- Aydın, M., Özcan, N. A. ve Kaptanoğlu, N. (2007). *Riskler ve Fırsatlar Kavşagında Irak'ın Geleceği ve Türkiye*. İstanbul: TEPAV Yayınları.
- Ayhan, V. (2012). *Arap Baharı İsyânlar: Devrimler ve Değişim*. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Aziz, M. A. (2013). *Irak Kürtleri, Irak Kürdistanı'nda Milliyetçilik ve Ulusal Kimlik*. (Çev. Kılıç, Z). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Ballı, R. (1992). *Kürt Dosyası*. İstanbul: Cem Yayınları
- Barzani, M. (2005). *BARZANİ ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi II*. (Çev. İnce, V). İstanbul: Doz Yayınları.
- Barzani, M. (2014, 1 Temmuz). "Barzani: Referandum birkaç ay içinde". Erişim adresi <https://www.bbc.com/turkce>
- Bengio, O. (1996). Irak'ın Toprak Bütünlüğü Tehdit Altında. *Avrasya Dosyası (Kuzey Irak Özel)*, 3(1), 54-66.
- Bozarslan, H. (2003). Kürt Milliyetçiliği ve Kürt Hareketi (1898-2000), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4, Milliyetçilik* içinde (841-871). Bora, T ve Gültekingil, M., İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozarslan, H. (2006). Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zimnî Sözleşmeden Ayaklanmaya (1919-1925), *İmparatorluktan Cumhuriyete, Türkiye'de Etnik Çatışma* içinde (89-123). Zürcher, E J., İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bruinessen, M. V. (2005). *Kürtlük, Türklük, Alevilik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*. (Çev. Yurdakul, H). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bruinessen, M. V. (2013). *Kürdistan Üzerine Yazılar*. (Çev. Kafadar, L Somuncuoğlu, S Peker, B Turansal, H Kıraç, N ve Keskiner L). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çakır, R. (2017, 23 Ekim). "Irak'ta-Kürtler-sahiden-kaybetti-mi". Erişim adresi <https://medyascope.tv/2017/10/23/irakta-kurtler-sahiden-kaybetti-mi/>
- Çakmak, H. (2004). *Uluslararası Krizler ve Türk Silahlı Kuvvetleri*. Ankara: Platin Yayınları.
- Çelik, M. (2019). "Tarihsel ve Demografik Bir Kritik: Lübnan'daki Kürtler". *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5 , 624-635.
- Çelik, M. (2019). "Lübnan'da Sivil Toplum Kültürü ve Kürt Örgütlenmeleri", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 40, s. 276-284
- Dalar, M. (2016). *Tarihsel, Siyasal ve Hukuksal Perspektifiyle Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi*. Bursa: Aktüel Yayınları.

Zülfü Dağdeviren

Irak'ta Kürt Milliyetçiliği ve Kimliğinin Tarihsel Gelişimi

- Davutoğlu, A. (1997). Medeniyetlerin Ben-idraki. *Divan İlmi Araştırmalar*, 2(3), 1-53.
- Demirel, E. (2004). *Ölüm Arabaları*. İstanbul: IQ Yayıncılık.
- Dinç, R. (2004). *Ek Belgeler ve Anayasa Taslaklarıyla Geçici Irak Anayasası ve Kürdistan*. İstanbul: Komal Yayınları.
- Ertem, H. S. (2012). Kimlik ve Güvenlik İlişkisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım. Kimliğin Güvenliği ve Güvenliğin Kimliği. *Güvenlik Stratejileri*, 8(16), 177-237.
- Galbraith, P. (2007). *Irak'ın Sonu: Ulus Devletlerin Çöküşü mü?*. (Çev. İnceayan, M M). İstanbul: Doğan Kitap.
- Gent, W. V. (2004). *Dehşetin Kokusu "Kosova ile Kürdistan'daki Hümaniter Savaşlar"*. (Çev. Keskin, M). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Gözen, R. (2004). Kuzey Irak Sorunu, *21.Yüzyılda Türk Dış Politikası* içinde (769-790). Bal, İ., Ankara: Nobel Yayınevi.
- Gunter, M. M. (1993). A de facto Kurdish State in Northern Iraq. *Third World Quarterly*, 14(2), 294-312.
- Gunter, M. M. (1996). The KDP-PUK Conflict in Northern Iraq. *The Middle East Journal*, 50(2), 225-241.
- Hassanpour, A. (2005). *Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil: 1918-1985*. (Çev. Bingöl, İ ve Gündoğan, C). İstanbul: Avesta Yayınları.
- İşyar, Ö. G. (2008). Uluslararası İlişkilerde Krizlerin Tanımlanması ve Yönetimi, *Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler* içinde (255-271). Bal, İ., Ankara: Lalezar Kitabevi.
- Jwaideh, W. (2012). *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*. (Çev. Çekem, İ ve Duman A). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karacasulu, N. (2012). Uluslararası İlişkilerde İnşacılık Yaklaşımları, *Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler-1, Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politika* içinde (109-126). Arı, T., Bursa: MKM Yayınları.
- Kirişçi, K. ve Wintrow, G. M. (1997). *Kürt Sorunu, Kökeni ve Gelişimi*. (Çev. Fethi, A). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kutlay, N. (2006). *Kürtlerde Değişim ve Milliyetçilik*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Kutschera, C. (2013). *Kürt Ulusal Hareketi*. (Çev. Başkaya, F). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1978). *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Lewis, B. (1968). *The Emergence of Modern Turkey*. London: Oxford University Press.

- Marolda, E. J., Schneller, R. J. (2001). *Shield and Sword: The United States Navy and the Persian Gulf War*. Washington: Government Reprints Press.
- Mardin, ř. (2006). *Türk Modernleşmesi, Makaleler 4*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- McDowall, D. (2004). *Modern Kürt Tarihi*. (Çev. Domaniç, N N). Ankara: Doruk Yayımcılık.
- Nevzat, A. (2005). *Nationalism Amongst The Turks of Cyprus: The First Wave*. Oulu: Oulu University Press.
- Nikitine, B. (2010). *Kürtler*. (Çev. Uğurlu, N Karahan, Er ve Akkuş, H). İstanbul: Örgün Yayınevi.
- O'neill Bard, E. (1996). "The United States And The Middle East: Contiuity And Change". *US Foreign And Strategic Policy İn The Post-Cold War Era*. Ed. H. Wierda. USA: Greenwood Press.
- Oran, B. (1998). *Kalkık Horoz, Çekiç Güç ve Kürt Devleti*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Özdağ, Ü. (2007). *Türk Ordusunun PKK Operasyonları*. İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Özoğlu, H. (2005). *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*. İstanbul: Kitap Yayınları.
- Pollack, K. (2002). *The Threatening Storm*. New York: Random House Press.
- Saatçi, S. (2004). *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Stansfield, G. R. V. (2003). *Iraqi Kurdistan, Political Development and Emergent Democracy*. London: Routledge Curzon Press.
- Sunar, E. (2007). *Barzan'dan Bağdat'a Kürtler, Irak'ta Kürtlerin Yüzyıl Savaşları*. İstanbul: Doz Yayınları.
- Turgut H. (2008). *Barzani Dosyası*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Uzgel, İ. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2001). Batı Avrupa'yla İlişkiler, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I*. İçinde (258-313). Oran, B., İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*. UK: Cambridge University Press.
- Yavuz, T. (1993). *ABD'nin Kürt Kartı*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Yeğen, M. (1999). *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yeşilbursa, B. K. (2009). Geçmişten Günümüze Irak Meselesi. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(Özel Sayı-II), 1315-1343.
- Yıldız, A. (2004). *Ne Mutlu Türküm Diyebilene, Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldız, K. (2005). *Irak Kürtleri*. İstanbul: Belge Yayınları.